

LA SÀTIRA

Una crossa imprescindible del Carnaval d'Encamp

Yvan Lara Sánchez
(Arxiu d'Etnografia d'Andorra)

TONY LARA

Dos dels dallaires en plena esbatussada durant la representació del Ball de l'Óssa el passat mes de febrer.

La sàtira viu un moment de glòria als territoris de parla catalana. Tot i no disposar, com sí que passa a d'altres llocs, de mitjans de comunicació íntegrament dedicats a la sàtira –cas dels exitosos *Le Canard Enchaîné* o *Charlie Hebdo* a França, *El Jueves* a Espanya, o encara els anglosaxons *The Onion* (EUA) o *The Chaser* (Austràlia)–, i tot i practicar una variant satírica pensada per al consum de masses i, doncs, volgudament infantilitzada o adolescentitzada, els èxits de *Polònia* i de *Crackòvia* a TV3 i, sobretot, de *Minoria absoluta* a RAC1, han demostrat que el gènere disposa a casa nostra de bona salut i compta amb un gran públic potencial. Tot i que l'èxit actual d'aquest format satíric pugui portar, però, a pensar el contrari, l'hàbitat natural de la sàtira continua sent la cultura popular i, si filem cada vegada més prim, les festes en general i el carnaval en particular, fuet natural de la política local molt abans que *Polònia* esdevingués líder d'audiència fuetejant-ne la nacional. Andorra no escapa a aquesta dinàmica.

Amb l'excepció de tímids intents cíclics per fer un lloc a la sàtira a la premsa local –la secció setmanal *Andorra folla* del diari *Més Andorra* n'és l'últim exemple–, la sàtira andorrana viu a les festes de Carnestoltes i, amb especial comoditat, al Carnaval d'Encamp.

Aquest article té precisament per objectiu principal revisar el component satíric del ball de l'Óssa, nucli festiu inqüestionable del carnaval encampadà. Hi procedirem, però, progressivament. D'entrada, aproximant-nos al Carnaval en general i al pirinenc i a l'andorrà en particular. En segon lloc, situant el lector en el conjunt de la festa, fent-lo partícip d'una representació estàndard. I finalment, ara sí, presentant la sàtira continguda en el Ball de l'Óssa d'Encamp i, de manera indissociable, també en les representacions dels Contrabandistes i de l'Operació del rei Carnestoltes –els altres dos plats forts del menú festiu al carnaval de la parròquia. Tot plegat, per acabar proposant que, en el moment vital actual pel que passa

aquesta festa, la sàtira és el seu element principal pel simple fet que és l'únic que continua sent intel·ligible per part de la societat encampadana actual.

L'ÓS I EL CARNAVAL

Encamp no és l'únic lloc on se celebren festes populars amb participació ursina. L'ós (o l'óssa) és un habitual de les festes pirinenques i encara se celebren rituals centrats en la seva figura des de la part atlàntica de la serralada (al Bearn occità, del costat francès) fins als seus contraforts més mediterranis (amb múltiples festes de l'ós al Vallespir, a la Catalunya Nord), passant també per Bielsa (a Osca) o diferents parròquies d'Andorra. Una de les particularitats de la festa ursina encampadana és que té lloc en plena setmana de Carnaval, a diferència del que succeeix a d'altres indrets (al Vallespir les festes de l'Ós se celebren per la Candelera –2 de febrer– i a Ordino la celebració tenia lloc cada

any per Sant Esteve). El Carnaval serà, per tant, un dels marcs irrenunciables que ens serviran per entendre el Ball de l'Óssa d'Encamp i, especialment, la seva càrrega satírica, menys present en d'altres festes centrades en la figura de l'ós per a les quals la iniciació sexual o la mediació amb la natura i el més enllà es reparteixen la significació principal de la festa.

La metàfora que millor sintetitza el sentit del Carnaval és la de parèntesi. Parèntesi del temps ordinari, parèntesi de l'ordre social. És un temps de caos, de negar l'ordre social quotidià disfressant-nos, interpretant un paper vital diferent al que interpretem a diari, jugant a ser uns altres, excedint-nos, qüestionant i criticant obertament el sistema social establert. És, també, com destaca Perramon, el temps de regnat dels desposseïts habituals, dels ignorats durant la resta de l'any. És, doncs, un temps de desordre còsmic. Un desordre molt útil d'altra banda. D'entrada, perquè en relaxar-se la necessitat de seguir les normes polítiques, socials i econòmiques, el gruix de la societat pot desfogar-se de l'excés d'ordre que haurà d'acceptar a contrària al llarg de l'any. També perquè en permetre's la mofa pública dels governants i dels poderosos es desfoguen tots aquells que suporten el pes de la piràmide social, celebrant-se així, de passada, la igualtat de tota la comunitat. És un desordre, finalment, inofensiu, que no qüestiona el sistema sinó que el reforça, donat que serveix de vàlvula d'escapament perquè la societat sencera pugui desfogar-se i descarregar tensions de forma controlada, durant un temps limitat, acceptant de sotmetre's al sistema la resta de l'any.

EL CARNAVAL D'ENCAMP

El Ball de l'Óssa d'Encamp –d'origen històric desconegut– compta amb el marc natural del carnaval i, per tant, es contagia de tots els elements que n'hem considerat: caos, desordre, inversió social i també sàtira. Per entendre l'Óssa, doncs, és important conèixer el Carnaval d'Encamp en el seu conjunt, que, amb una assistència mitjana als actes de prop del mig miler de persones, és el més popular d'Andorra. En descrivim tot seguit els seus elements principals.

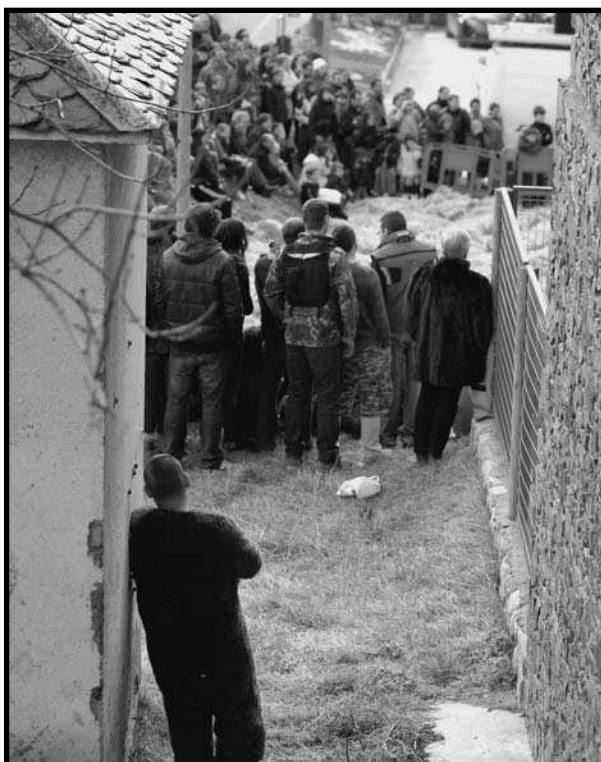
Tot i que l'activitat festiva comença un temps abans –amb l'edició i el repartiment del *Diari de Carnaval* (programa de la festa, en clau inevitablement satírica) i la penjada dels cartells (també satírics) que vestiran el poble durant tota la setmana–, el Carnaval d'Encamp es dona per inaugurat, com a tants altres pobles, amb la penjada del rei Carnestoltes a la plaça del Consell el dissabte de Carnaval. L'aspecte que presentava Sa Majestat durant la darrera edició (sospitosament semblant a l'acabat de traspasar Michael Jackson) ja ens deixa entreveure que la sàtira serà ben present a la festa des de l'inici.

Amb la prohibició, el 1995, del sarau organitzat per despertar ben d'hora la parròquia i amb l'adaptació de la matança del porc a unes normes sanitàries que n'impedeixen la matança popular a la plaça i que han reduït l'acte a la botifarrada, el diumenge és el dia que més canvis ha patit en els darrers temps. Si bé la desfilada de comparses compta amb una gran participació, l'acte gros del dia continua sent la tradicional representació dels Contrabandistes. Sense un escenari fix –o encara millor, amb tot el poble per escenari–, la primera part de l'espectacle consisteix en la persecució d'una colla

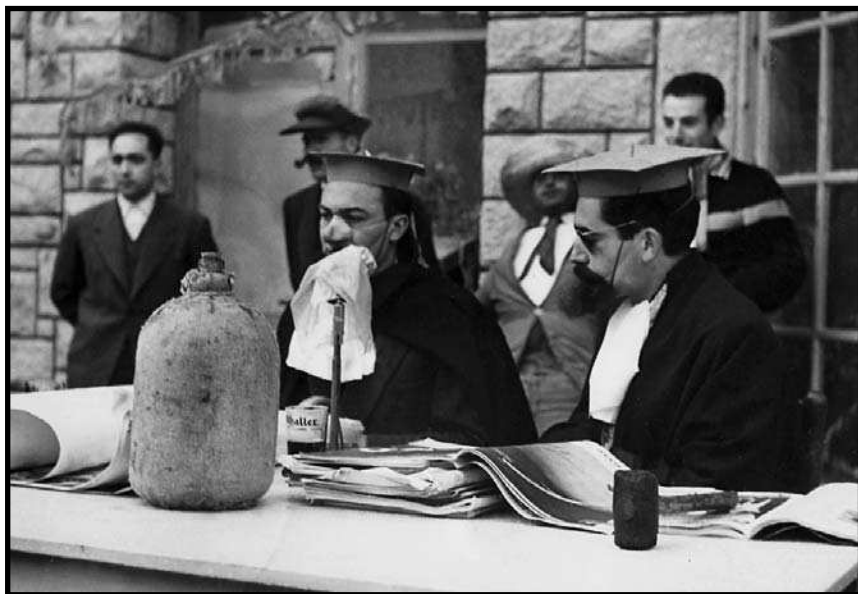
ARXIU FOTOGRAFIC DEL COMU D'ENCAMP (ARCE). FONTS ROSA MARIA XECH

Arribada del senyor i de la senyora, l'any 1965.

TOMY LARA

L'óssa, esperant el moment d'entrar en acció (2010).

Els dos jutges deliberant durant la representació dels Contrabandistes, l'any 1962.

de contrabandistes per part de la Guàrdia Civil, una persecució motoritzada els darrers anys i amb gran sarau de trets d'escopeta que fan la funció d'alertar el poble que la representació ja ha començat. Un cop enxampats, l'acció es trasllada a la plaça dels Arinsols –la plaça principal de la parròquia actualment–, transformada en la sala de vistes que acollirà el judici dels paquetaires. No seran, però, els arguments del fiscal, l'advocat defensor o els mateixos contrabandistes –tots ells, de gran càrrega satírica– els que convenceran el jutge; tampoc el fet que els *fardos* no siguin plens de tabac sinó, entre d'altres, de tot allò imaginable que podria trobar-se en un sex-shop. El que salvarà els contrabandistes, l'únic element amb pes considerat pel jutge per fallar llur llibertat, és cada any el mateix: «—Perquè és Carnaval».

Dilluns de Carnaval és el dia de l'Óssa, representació que no queda eclipsada per cap altre acte de pes la mateixa jornada, fet que, sumat al lloc central que ocupa l'Óssa en la cronologia carnavalesca encampadana, ens suggereix que el Ball de l'Óssa és la festa de les festes del Carnaval d'Encamp, la més popular, la més esperada i, certament, la més apreciada i reivindicada a nivell identitari. La representació –celebrada actualment a un aparcament molt cèntric cobert de palla i amb un avet plantat al mig– comença amb la contractació d'una colla de dallaires per part del senyor propietari dels terrenys. Al cap de la

colla, però, li costarà Déu i ajuda fer que treballin de forma regular. És en aquesta part inicial de la representació, moment de conflicte entre els uns i els altres –que ara dallen, ara prefereixen esbatussar-se per qualsevol motiu–, moment prorrogable infinitament en no haver-hi més condicionants al guió que el fet que els dallaires dallin, és en aquesta primera part de l'espectacle en què hi ha més espai per a la repassada satírica de l'actualitat local. Tothom espera que un dallaire o un altre posi a parir els de Canillo –parròquia veïna, i rival, d'Encamp–, els cònsols –alcaldes– o els funcionaris, ja sigui mentre discuteixen entre ells –«Treballes menys que els funcionaris!»; «A mi no em paguen per dormir!»–, ja sigui llegint en veu alta un diari fictici que fa una repassada sucosa de la realitat social compartida per públic i actors. Si l'interès de la primera part de la festa és eminentment verbal, la transició cap a la segona part és evident i queda marcat per l'arribada del fregó i, sobretot, de la fregona –els servents–, que fa la seva entrada dalt d'un ruc del qual gairebé mai no pot evitar de caure. La sola presència de la fregona –interpretada sempre per un noi–, la seva exagerada caracterització, ja són suficients per esverar tot el públic. De fet, contrastant amb el que passava durant l'episodi de la dalla, tot l'interès és aquí visual, grotesc: l'arribada caricaturitzada de la fregona, el repartiment del menjar d'aquesta als dallaires –omplint-los la cara de tomàquet, de vi, o de qualsevol

menjar que els deixi la cara feta un fàstic– i, un cop acabat el tiberi, les corredisses amunt i avall de l'escenari en què els dallaires només busquen empaitar la fregona –amb clares intencions sexuals– i aquesta no deixa d'escampar palla i restes de menjar a tort i a dret, públic inclòs, evidentment. L'agitació general es transforma en tensió, però, amb l'entrada en escena de l'Óssa, arribada a l'escenari per cruspir-se el menjar sobrant o qui se li posi per endavant, però morta a trets ràpidament pels caçadors que venien perseguint-la. La seva mort és celebrada per tots, també pel senyor i la senyora –que entren dalt d'un carro a l'escenari, caracteritzats de nou de forma paròdica, per felicitar els caçadors–, també pel fregó i la fregona, també, fins i tot, per la mateixa Óssa renascuda, que s'uneix a la festa per simbolitzar la comunió absoluta, entre rics i pobres, entre caçadors i caçats, una comunió que s'acaba materialitzant amb un berenar popular de pa amb allioli o coca i xocolata que, en certa manera, es pot considerar una part més de la dramatització, la part final: els senyors no només agraeixen els caçadors sinó tots els assistents, tot el poble.

Dimarts, com arreu, la festa de Carnaval es trasllada a la nit. Amb una particularitat fonamental, però, en el cas encampadà. Mentre a tota la resta d'Andorra es procedeix a l'enterrament de la sardina, a Encamp és tan gran el vincle amb el rei Carnestoltes que no es resignen a la seva mort i, per evitar-la, procedeixen a la seva Operació en ple ball de nit, ja de matinada. El rei, així, es despenjat cap a la mitjanit i traslladat a la taula d'operacions –en ple escenari del ball de nit– on els improvisats cirurgians miren de reanimar-lo. Durant el procés d'inspecció –nou espai dramàtic ideal per a la sàtira– van buidant el cos dels òrgans malalts (òrgans reals, tot i que de bestiar) que, inevitablement, acabaran sent projectats en direcció a un públic que segueix l'espectacle amb una barreja de diversió i fàstic i amb la tensió lògica per evitar de quedar esquitxats de sang i fetge. No cal dir que, malgrat els esforços mèdics, Sa Majestat –buidada de tots els seus òrgans– no sobreviu a la intervenció quirúrgica i se n'ha de declarar la mort.

L'enterrament, amb la corresponent lectura pública del testament, queda per al Dimecres de Cendra, un enterrament que, acompanyat de vi bullit i de sardina i d'un sorollós correfoc de comiat, posa el punt final a un Carnaval d'Encamp que –activitats infantils, balls de tarda i discomòbils a banda– es materialitza en les manifestacions festives descrites fins ara.

EL PES DE LA SÀTIRA

D'interpretacions del Ball de l'Óssa d'Encamp i del conjunt que forma amb els Contrabandistes, n'hi ha moltes. Només Perramon ja en proposa fins a una desena a la seva monografia. En les línies que segueixen ens centrarem, però, a defensar una proposta d'interpretació de la festa que té en la sàtira el seu nucli principal. La proposta neix en rebutjar, d'entrada, fer una interpretació que se centri en la festa tal i com es recorda que se celebrava a Encamp a mitjan segle XX, no tan sols perquè no té més sentit fixar-se en la festa de fa 60 anys que en la festa actual ni perquè la representació hagi canviat des d'aleshores, sinó, sobretot, perquè la societat encampadana sí que ha canviat, i ha canviat molt, i, havent-ho fet, ha canviat també la seva manera de relacionar-se amb l'Óssa, la seva manera de llegir-la, d'entendre-la i de fer-la seva. Proposem una nova interpretació de la festa no perquè tinguem ara més elements d'anàlisi, sinó perquè considerem que la societat encampadana actual interpreta la festa d'una altra manera i obliga, doncs, així la pròpia festa a modificar la seva funció, a servir per altres coses. No posem en dubte que l'Óssa no servís en un temps passat com a festa d'afirmació de les bases rurals de la comunitat ni com a festa profilàctica contra l'ós o contra els mals esperits en general, tan sols defensem que en en la societat urbana actual que habita Encamp, on pocs recorden un moment real de cacera d'un ós (l'últim ós caçat a Andorra, de forma ja esporàdica, data del 1956), on menys encara estan ocupats al sector primari i on pràcticament ningú associa els óssos al més enllà, aquestes interpretacions han perdut tot sentit.

El moment final de l'espectacle, l'any 1959, on s'aprecia molt bé la gran quantitat de públic que atreia el Ball de l'Óssa.

Considerem, en canvi, que és la sàtira la que dota de sentit el Carnaval d'Encamp, la que el fa comprensible per part de la societat urbana encampadana actual. La tradició, l'embolcall de la festa –la data en què se celebra, l'escenari cobert de palla, el fet que els personatges siguin dallaires o senyors dalt d'un carro, la mateixa óssa– no són llegibles pels encampadans actuals pel simple fet que aquest ja no és el seu món. L'embolcall, doncs, només serveix per conferir prestigi al que es dirà –el prestigi que li atorga a tot acte el fet que sigui històric o tradicional–, per diferenciar els discursos del Ball de l'Óssa dels que pogués pronunciar qualsevol persona des d'un *speaker's corner* qualsevol. La sàtira, en canvi, és l'únic fil que uneix el ritual del passat i el ritual del present, l'únic element que era llegible abans i que és llegible ara perquè satiritzar la societat tenia tant sentit pels encampadans de principis de segle XX com pels de principis del XXI. Els temes objecte de la dissecció satírica de la societat evolucionen, evidentment, amb el temps, però la sàtira com a concepte es manté. I no només es manté, sinó que creix en importància i en espai ritual: així, mentre que l'aparició en escena de l'óssa o dels senyors és cada cop més breu, la fase ritual protagonitzada pels dallaires –la que conté el gruix del discurs satíric– és cada cop més llarga. La sàtira, doncs, no només garanteix la llegibilitat i la continuï-

tat històrica (el manteniment) de la festa, sinó també la seva renovació. El Carnaval d'Encamp no creix, així, amb la incorporació de més tradició, sinó que es renova amb la introducció de més elements satírics i transgressors: el *Diari de Carnaval* i els cartells satírics associats, lligar l'aparença del rei Carnestoltes a una personalitat coneguda, l'Operació del Carnestoltes, l'allargament del temps concedit a la sàtira dins de l'Óssa, etc.

Forçant al límit la nostra proposta, doncs, podríem dir que la sàtira és l'únic element que es manté viu dins del Ball de l'Óssa. En tot cas, sent més modestos a l'hora d'estirar l'argument, sí que podem afirmar sense vacil·lacions que la sàtira present dins del Carnaval d'Encamp és ben viva. D'una banda, com anotàvem a l'inici, perquè la festa de l'Óssa s'ha mantingut integrada dins la setmana de Carnaval, fet que ja crea una certa predisposició per a la sàtira i la transgressió. D'una altra, perquè el Carnaval d'Encamp, a diferència d'altres de la zona, no ha estat absorbit pel Comú i ha sabut mantenir una autonomia orgànica –continua sent organitzat per la Comissió de Festes– que garanteix independència i, amb ella, una sàtira que, en no ser controlada, resulta més creïble. Finalment, perquè –amb l'excepció de certs temes obsessius que sempre seran diana de la sàtira encampadana, com la rivalitat amb els canillencs–, els tòpics sati-

ritzats són cada any diferents i sorgeixen en funció de la conjuntura. Així, els anys 1992, 1997 o 2001 van ser anys amb un important pes de la política en els discursos dels dallaires o dels contrabandistes en coincidir la campanya electoral de les eleccions generals amb les celebracions del Carnaval. La sàtira també ha fet un seguiment exhaustiu de la construcció i del creixement de l'Estat andorrà, seguint amb detall i àcida mirada el procés constitucional (als carnivals del període 1991-1993), la posada en marxa de la televisió pública (un dels temes centrals a l'Óssa del 1997), l'arribada de l'euro (2002) i, sobretot, el creixement de les administracions (l'atac al pes excessiu del funcionariat ha estat una constant els darrers anys). Fins i tot el to de la mofa dels canillencs dependrà de la conjuntura, veient-se incrementada els anys que Encamp i Canillo dirimiran als tribunals les seves pretensions sobre el terreny de Concòrdia —un territori històricament reivindicat per totes dues parròquies.

Aquesta vitalitat de la sàtira que es practica al Carnaval d'Encamp i, sobretot, el fet que la festa sigui organitzada per una Comissió de Festes autònoma i vegi renovats cada any uns temes que, a més, solen centrar-se en l'àmbit més local —la vida encampadana i andorrana—, ens porta a proposar finalment una lectura de la festa com a un ritual d'ini-

ciació en la vida comunitària dels nous encampadans. Compartim així una de les propostes de significació plantejades per Perramon, la que interpreta la festa com a un ritual d'iniciació a la maduresa; discrepem amb ell, en canvi, en quins són els iniciadors i l'objectiu de la iniciació. Considerem així que la iniciació sexual facilitada per la fregona, la iniciació a la valentia o al més enllà generada per l'óssa i la iniciació laboral mediada pel cap dels dallaires ja no tenen sentit. Proposem una lectura alternativa en què la figura dels iniciadors recau en la Comissió de Festes, el canal de la iniciació és la sàtira i l'objectiu de la iniciació és introduir el jovent del poble —els que assisteixen a la festa com a espectadors i, sobretot, els nous membres de la Comissió de Festes— en el coneixement de l'estructura política i socioeconòmica del seu entorn immediat (rivalitats històriques, estructura social) i en la familiarització amb els temes més candents de l'actualitat de la parròquia. La sàtira, en síntesi, és la que permet als iniciadors iniciar amb èxit i de forma atractiva els nous encampadans en el coneixement polític i social de la seva parròquia.

La sàtira, doncs, no és tan sols l'element que fa comprensible la festa als encampadans, sinó la via —el gènere— ideal per introduir-los a la vida comunitària. En certa manera, així com *Polònia* —gràcies al seu in-

negable atractiu, l'humor— ha acosat molts adolescents a la política catalana per una via certament heterodoxa, la sàtira del Carnaval d'Encamp ha introduït —i continua introduint, això és potser el més rellevant— molts joves encampadans en el coneixement de l'entramat polític i socioeconòmic de la parròquia i, per extensió, de tot el país, una funció social que, tenint en compte l'habitual desafecció que existeix entre el jovent cap a la vida sociopolítica, no sembla gens menyspreable.

BIBLIOGRAFIA

- AADD. *Calendari de festes de Catalunya, Andorra i la Franja*. Barcelona: Alta Fulla, 1989.
- CARO BAROJA, J. *El Carnaval (anàlisi histórico-cultural)*. Madrid: Taurus, 1979.
- COMAS, D.; PUJADAS, J.J. *Andorra, un país de frontera*. Barcelona: Alta Fulla, 1997.
- Diari d'Andorra*. Articles de seguiment de les festes de Carnaval publicats entre els anys 1992 i 2010.
- JULIÁN, E. *Hereus i cabalers*. Andorra la Vella: Edició de l'autor, 1997.
- PERRAMON, F. *El ball de l'óssa d'Encamp a Andorra*. Andorra la Vella: Institut d'Estudis Andorrans, 1994.
- VIOLANT I SIMORRA, R. *El Pirineo español*. Barcelona: Alta Fulla, 1989 (1985).

TONY LARA

Vista general de la part inicial de l'espectacle d'enguany.